

O‘ZBEK, INGLIZ VA FRANSUZ TILSHUNOSLIGIDA GIDRONIMLARNING O‘RGANILISH TARIXI

Shoyimova Komila O‘rol qizi

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek, ingliz va fransuz tilshunosligida gidronimlar tadqiqining shakllanishi bibliografik manbalar asosida qiyoslanadi. O‘zbek tadqiqotlarida hududiy toponimika va izohli lug‘atlar, ingliz an‘anasida tarixiy yozuvlar hamda hududiy nomlar korpusi, fransuz ilmida tarixiy qatlamlash va kichik suv obyektlari nomlarini o‘rganish alohida ahamiyat kasb etgani ko‘rsatiladi. Ilmiy maktablar o‘rtasidagi farqlar mutlaq yoki yagona yo‘nalish sifatida emas, tanlangan asosiy nashrlar ko‘rsatadigan tadqiqot urg‘usi sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: gidronimika, onomastika, toponimika, ilmiy tarix, tarixiy etimologiya, mikrogidronim, chog‘ishtirma tilshunoslik.

Аннотация. Статья сопоставляет историю изучения гидронимов в узбекском, английском и французском языкознании на основе проверяемых публикаций. Рассматриваются региональные топонимические исследования, историко-этимологические словари и изучение названий малых водотоков. Различия научных традиций описаны как исследовательские акценты, а не как абсолютное разграничение методов.

Ключевые слова: гидронимия, ономастика, топонимика, история исследований, этимология.

Abstract. This article compares the development of hydronymic research in Uzbek, English and French scholarship using identifiable publications. It examines regional place-name studies, historical and etymological dictionaries, and work on minor watercourses. The contrasts are treated as emphases in the selected literature rather than exclusive national methods.

Keywords: hydronymy, onomastics, toponymy, research history, etymology, comparative linguistics.

Kirish

Gidronimlar – daryo, soy, ko‘l, buloq va boshqa suv obyektlarining atoqli nomlari – toponimik tizimning nisbatan barqaror qatlamlaridan biridir. Ayrim daryo nomlari tildagi keyingi o‘zgarishlarga qaramay uzoq vaqt saqlanadi. Shu sabab nomning bugungi shakli

bilan uning dastlabki ma'nosi bir xil davrga tegishli bo'lmashligi mumkin. Gidronimika tarixini o'rganishda mualliflarni sanashning o'zi yetarli emas: qanday manbalar yig'ilgani, nomlar qanday tekshirilgani va qanday savollar qo'yilgani ham aniqlanishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi uch tilshunoslik an'anasining gidronimlarga oid asosiy yo'nalishlarini qiyosiy tarixiy sharhlashdir. Vazifalar quyidagilar: o'zbek tadqiqotlarining toponimika doirasidagi o'rnini ko'rsatish; ingliz va fransuz klassik asarlarining metodik hissasini tavsiflash; hozirgi uch tilli tadqiqot uchun umumiy mezonlarni belgilash. Tadqiqot bibliografik va tarixiy-qiyosiy usulga tayanadi. Muayyan asarning mavjudligi va nashr yili tekshirilgan kataloglar, kitob nusxalari yoki ilmiy jamiyat materiallari asosida beriladi [1–9]. Bu tanlanma uch sohadagi barcha nashrlarning to'liq bibliografiyasi emas.

O'zbek tilshunosligida gidronimlarni o'rganish

O'zbek gidronimikasining o'rganilish tarixini umumiy toponimika rivojidan ajratib talqin qilish qiyin. Hududiy geografik nomlarni yig'ish, ularning tarkibidagi turdosh geografik terminlarni ajratish va tarixiy shakllarini aniqlash gidronimlarni izohlash uchun asos yaratgan. S. Qorayevning "Toponimika" qo'llanmasida joy nomlarini o'rganishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi [1]. Mazkur kitob maxsus gidronimlar monografiyasi bo'lmasa-da, suv obyektlari nomlarini kengroq geografik nomlar tizimida tahlil qilishga imkon beruvchi manba sifatida muhimdir.

Keyingi yo'nalish – hududiy lug'atlar va nomlar to'plamlarini yaratish. "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" turkumida nomlarni to'plash va sharhlash ishlari davom ettirilgan [2]. Bunday lug'atlar daryo va soy nomlarining rasmiy yozilishi, qo'llanish hududi va mumkin bo'lgan talqinlarini solishtirish uchun boshlang'ich ma'lumot beradi. Biroq lug'atdagi qisqa izohni nomning qat'iy tarixiy etimologiyasi deb qabul qilib bo'lmaydi; yozma attestatsiya va fonetik o'zgarishlar mustaqil tekshiruvni talab qiladi.

O'zbek tadqiqotlarida gidronim tarkibidagi suv obyekti turini bildiruvchi daryo, soy, ko'l, buloq, ariq, kanal kabi birliklarni farqlash ham amaliy ahamiyatga ega. Amudaryo, Surxondaryo va Uchqizil suv ombori singari nomlar turli davr va turdagi obyektlarga mansub: ularni bitta etimologik qolipda talqin etish noo'rin. Xususan, daryo nomidan viloyat yoki aholi punkti nomi yuzaga kelganmi, yoki aksincha bo'lganmi, degan savol tarixiy hujjatlar orqali hal qilinishi kerak. Shunday qilib, mavjud izohli va hududiy tadqiqotlar uch tilli qiyoslash uchun material beradi, lekin korpusda obyekt turi, joylashuv, manba sanasi va variant yozuvni alohida qayd etish zarur.

Ingliz tilshunosligida gidronimlar tadqiqi

Ingliz nomshunosligida dastlab joy nomlarini tarixiy manbalardagi shakllar bilan qiyoslash va ularni hududlar bo'yicha nashr etish usuli kuchaydi. English Place-Name Society tomonidan olib borilgan hududiy nomlar tadqiqotlari 1920-yillardan beri muntazam nashr etilib keladi [3]. Daryo nomlari shu toponimik majmuaning tarkibiy qismi bo'lishi bilan birga, maxsus etimologik tadqiqot obyekti ham bo'ldi.

Eilert Ekwallning 1928-yilda Oxforddagi Clarendon Press nashriyotida chop etilgan "English River-Names" asari ingliz gidronimikasining tayanch bibliografik manbalaridan biridir [4]. Asarning alohida daryo nomlariga bag'ishlanishi gidronimlarni umumiy joy nomlari ichida tasodifiy misol sifatida emas, mustaqil tarixiy material sifatida ko'rishga xizmat qildi. Unda nomni faqat hozirgi inglizcha shaklga qarab "tarjima qilish" o'rniga eski yozuvlar va til qatlamlarini hisobga olish zarurati namoyon bo'ladi. Ekwallning ayrim individual etimologiyalarini esa yangi dalillar bilan qayta ko'rib chiqish ilmiy jarayonning tabiiy qismidir.

Ingliz an'anasidagi yana bir yo'nalish nom ma'lumotlarini elektron shaklda qidirish va geografik obyekt bilan bog'lashdir. Nottingham universitetining "Key to English Place-Names" resursi nom tarkibidagi tarixiy elementlar va ularning til qatlamlarini ko'rsatadi [5]. Bunday vosita gidronimni alohida yozuv sifatida emas, atrofidagi oykonim va landshaft nomlari bilan munosabatda tekshirishga yordam beradi. Lekin raqamli izoh ham birlamchi attestatsiyani almashtirmaydi.

Fransuz tilshunosligida gidronimlar tadqiqi

Fransuz gidronimikasida XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi toponimik izohlar keyinchalik tarixiy til qatlamlari va metod masalasiga yo'naltirilgan asarlarga zamin yaratdi. Paul Lebelning 1956-yilda chiqqan "Principes et méthodes d'hydronymie française" monografiyasi fransuz daryo nomlarini tizimli o'rganish tarixida asosiy metodologik asarlardan biri sifatida baholanadi [6]. Asarda nomlarni faqat shakliy o'xshashlik bo'yicha emas, tarixiy yozuvlar, geografik taqsimot va ehtimoliy til qatlamlarini hisobga olib ko'rish tamoyili kuchaygan.

Albert Dauzat, Gaston Deslandes va Charles Rostaing nomi bilan bog'liq "Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France" gidronim va oronimlarga doir maxsus lug'aviy an'anani ifodalaydi [7]. Bibliografik kartochka asarning mualliflik tarkibi va nomini tasdiqlaydi; lug'atdagi har bir talqinni alohida tarixiy hujjat bilan tekshirish esa keyingi tadqiqotchining vazifasidir. Lug'at va monografiya yondashuvlari o'zaro to'ldiruvchidir: birinchisi nomlar bo'yicha izlashga, ikkinchisi talqin metodini asoslashga ko'proq xizmat qiladi.

Fransuz ilmida yirik daryolar bilan bir qatorda kichik irmoqlar nomlariga e'tibor ham ortgan. Paul Fabrening 1980-yilda e'lon qilingan "L'affluence hydronymique de la rive

droite du Rhône. Essai de micro-hydronymie” tadqiqoti mikrogidronimlarni mustaqil ilmiy material sifatida o‘rganishning yorqin namunasidir [8]. Kichik suv obyektlarining nomlari ko‘pincha mahalliy talaffuz, sheva va nisbatan kech shakllangan nominatsiyani saqlaydi; ularni yirik daryo nomlari bilan aynan bir tarixiy davr mahsuli deb hisoblash mumkin emas.

Uch an’anani qiyoslash va tadqiqot istiqboli

Ko‘rib chiqilgan nashrlar asosida uch tadqiqot muhitining alohida urg‘ularini shartli ravishda umumlashtirish mumkin. Quyidagi jadval butun milliy fan tarixiga berilgan yakuniy baho emas, maqolada ko‘rib chiqilgan manbalar asosidagi metodik xaritada.

An’ana	Tayanch material	Ko‘rinadigan tadqiqot urg‘usi
O‘zbek	Toponimik qo‘llanma va izohli lug‘at	Hududiy materialni yig‘ish va nomni izohlash
Ingliz	Tarixiy shakllar, hududiy nomlar tadqiqi	Daryo nomining tarixiy etimologiyasi va attestatsiyasi
Fransuz	Metodik monografiya va maxsus lug‘at	Tarixiy qatlamlar va mikrogidronimlar

Jadvaldagi urg‘ular bir-birini inkor etmaydi: o‘zbek tilshunosligida tarixiy etimologiya, ingliz va fransuz tadqiqotlarida esa hududiy materiallar ham mavjud. Uch tilli ilmiy izlanishning yangiligi “qaysi til gidronimlari ko‘proq o‘rganilgan” degan umumiy hukmda emas, bir xil qayd va tahlil mezonlarini uch korpusga birdek qo‘llashdadir. Buning uchun suv obyekti toifasi, nomning rasmiy va tarixiy shakli, nom manbasi, qayd sanasi, geografik koordinata, aniqlovchi komponent va motivatsiya darajasi alohida maydonlar sifatida belgilanishi zarur.

Masalan, o‘zbekcha daryo/soy, inglizcha river/brook va fransuzcha fleuve/rivière/ruisseau birliklarini tayyor tarjima muqobillari deb hisoblash yetarli emas. Turdosh geografik so‘zning rasmiy nom tarkibiga kirishi, alohida yozilishi yoki kundalik qo‘llanishda tushirilishi tildan tilga va hududdan hududga farqlanadi. Shu bois qiyoslashda aynan bir xil obyekt toifasini va nomning tasdiqlangan shaklini aniqlash dastlabki shart bo‘ladi.

Xulosa

O‘zbek gidronimlarini o‘rganish umumiy va hududiy toponimika, izohli lug‘atlar bilan uzviy rivojlangan. Ingliz ilmida Ekwall asari va hududiy nomlar tadqiqi tarixiy shakllarni izlashga tayanadigan kuchli an’anani ko‘rsatadi. Fransuz ilmida Lebel

metodologik monografiyasi, Dauzat–Deslandes–Rostaing lugʻati va Fabrening mikrogidronimik tadqiqoti turli koʻlamdagi suv nomlarini izohlash usullarini boyitgan. Uch anʻanani birlashtiruvchi ilmiy talab — nomning hozirgi koʻrinishi, tarixiy attestatsiyasi va suv obyektining oʻzi haqidagi maʼlumotlarni farqlab tekshirishdir. Keyingi izlanishda har uch tildan taqqoslanadigan hududiy va xronologik korpus tuzilsa, ushbu tarixiy sharh tekshiriladigan tipologik xulosalarga asos boʻla oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qorayev S. Toponimika. Toshkent, 2006.
https://www.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/Suyun%20Qorayev.%20Toponimika.pdf
 2. Oʻzbekiston joy nomlarining izohli lugʻati. Ziyonet kutubxonasi.
<https://library.ziyouz.com/book/137067>
 3. English Place-Name Society. Place-name research and publications.
<https://epns.nottingham.ac.uk/>
 4. Ekwall E. English River-Names. Oxford: Clarendon Press, 1928.
https://openlibrary.org/books/OL17562843M/English_river-names
 5. University of Nottingham. Key to English Place-Names.
<https://digitalresearch.nottingham.ac.uk/2026/03/13/key-to-english-place-names-kep/>
 6. Lebel P. Principes et méthodes d'hydronymie française. Paris: Les Belles Lettres, 1956.
https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1957_num_35_3_2053_t1_0848_0000_2
 7. Dauzat A., Deslandes G., Rostaing Ch. Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France. Bibliothèque nationale de France, notice bibliographique. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb34602698n>
 8. Fabre P. L'affluence hydronymique de la rive droite du Rhône. Essai de micro-hydronymie. Montpellier: Université Paul-Valéry, 1980.
https://www.persee.fr/doc/barb_0001-4133_1980_num_66_1_55468_t1_0298_0000_1
 9. Tamine M. Coup d'œil sur l'hydronymie des petits cours d'eau ardennais. Onomastica, 2019. <https://raco.cat/index.php/Onomastica/article/view/361870>
- Elektron manbalarga murojaat sanasi: 22.09.2026.